

Фирибгарлик Жиноятини Тергов Қилиш Ва Фош Қилишда Ҳамкорлик Масалалари

Хужамуратов Бекзод Уктамович¹

Аннотация: ушбу мақолада фирибгарлик жиноятини тергов қилиш ва фош қилишда тергов органлари ҳамда тезкор қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг ўзаро ҳамкорлиги, суриштирув, терговчи, тезкор бўлинмалар ва ички ишлар органларининг вазифалари, терговчилар ва суриштирув органларининг процессуал мустақиллиги, процессуал фаолиятига аралашмаслик масалалари мушоҳада қилинган.

Калит сўзлар: суриштирув, терговчи, тезкор бўлинмалар, тезкор-қидирув тадбирлари, криминалистика, тезкор-тергов гуруҳи, тезкор-қидирув, воқеа жойини кўздан кечириш, ўзаро хабардор қилиш, версияларни илгари суриш, оператив-қидирув.

Ҳозирги даврда инсонларни хусусий мулкка нисбатан эҳтиёжи ва қизиқиши ортиб бораётган бир вақтда шунга мос фирибгарлик жиноятини тури ҳам кўпаймоқда. Ушбу жиноятларни тез ва тўла очишда тергов органлари ҳамда тезкор қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг ўзаро ҳамкорлиги муҳим роль ўйнайди.

Терговчи ва суриштирув органларига ушбу субъектларнинг ҳар бирининг ҳаракатларининг самарадорлигини таъминлаш учун зарур процессуал ваколатлар берилган. Ички ишлар органларининг терговчилари фирибгарликка оид жиноят ишлари юзасидан дастлабки терговни олиб борадилар. Шунингдек, Жиноят кодексининг 168-қисми биринчи қисмида назарда тутилган фирибгарлик жинояти аломатлари бўйича суриштирув органи суриштирув ҳаракатларини амалга оширилади.

Фирибгарликни тергов қилиш жиноят-процессуал қонун ҳужжатларига мувофиқ ички ишлар органлари терговчиларининг ваколатига берилган бўлсада, уни фош этиш ва жиноятчиларни қидириш чораларини кўриш тезкор бўлинмалар ва ички ишлар органларининг вазифасидир.

Терговчи ўз процессуал лавозимига кўра тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга ва уларда иштирок этишга ҳақли эмас. Бундан ташқари, терговчи тегишли махсус тайёргарликка эга эмас. Бироқ, бу ҳолатлар терговчининг терговга номаълум ва маълум бўлган шахслар ва нарсаларни қидиришга қаратилган алоҳида характердаги зарур қидирув ҳаракатларини мустақил равишда амалга ошириш ҳуқуқини чекламайди.

Ўзаро муносабатларнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят-процессуал кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс, “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун, Бош прокуратуранинг идоравий норматив ҳужжатлари, бошқа Тезкор-қидирув ва жиноий-процессуал фаолият доирасидаги муносабатларни тартибга солувчи низомлар бўлади.

Ўзаро ҳамкорликнинг ташкилий асослари жиноятчиликка қарши курашда назария (криминалистика, ОРД) ва амалиёт томонидан ишлаб чиқилган ва юқорида кўрсатилган идоравий норматив ҳужжатлар билан белгиланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси мустақил изланувчиси

Энг кенг тарқалган ташкилий чоралар:

- терговчига, суриштирувчига тергов ёки суриштирув давомида ёки алоҳида тергов ҳаракати ёки бир қатор тергов ҳаракатлари давомида тезкор-қидирув бўлинмалари ходимлари ёрдам кўрсатиш, шунингдек тезкор-қидирув ва бошқа тадбирларни амалга оширишни топшириш;
- турли мақсадларда ва таркибда тезкор-тергов гуруҳларни тузиш;
- жиноятлар тўғрисидаги аризаларни (хабарларни) текшириш ва кўриб чиқишда, шунингдек уларни фош этиш ҳамда тергов қилишда процессуал ҳаракатларни, тезкор-қидирув, ташкилий ва бошқа тадбирларни келишилган ҳолда режалаштириш ва ўтказиш;
- воқеа жойини кўздан кечириш маълумотлари ва бошқа маълумотлардан фойдаланган ҳолда жиноятчиларни ўз вақтида қидиришни биргаликда ташкил этиш;
- иш бўйича улар томонидан тўпланган маълумотларни биргаликда муҳокама қилишда иштирокчиларни ўзаро хабардор қилиш, версияларни илгари суриш, уларни энг самаралисини процессуал ва оператив-қидирув йўли билан текшириш усуллари аниқлаш.

Тезкор-қидирув фаолияти натижалари далил эмас ва тезкор воситалар билан олинган маълумотлар, агар улар тергов ҳаракатлари давомида текширилган ва баҳоланган бўлса, далилий қийматга эга бўлиши мумкин, шунинг учун ўзаро ҳамкорликнинг асосий ташкилий шакли тезкор-тергов гуруҳидир.

Ўзаро таъсирнинг асосий вазифалари:

- жиноятларни фош этиш ва тергов қилиш жараёнида тезкор тергов ҳаракатлари ва тезкор - қидирув фаолиятини таъминлаш;
- жиноятларни ҳар томонлама ва ҳолисона тергов қилиш, уларни содир этган шахсларни ўз вақтида фош этиш ва жинойий жавобгарликка тортиш, шунингдек яширин жиноятчиларни қидириш чораларини кўриш;
- мулкчилик шаклидан қатъи назар, фуқаролар ва ташкилотларга айбдорларнинг жинойий ҳаракатлари билан етказилган моддий зарарнинг ўрнини қоплашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш.

Фирибгарликни аниқлаш ва тергов қилишда терговчилар ва тезкор ходимлар ўртасида тўғри ташкил этилган ўзаро ҳамкорлик қуйидагиларга имкон беради:

- ўзаро таъсир субъектларининг (терговчилар ва тезкор ходимлар) ваколатлари жиҳатидан фарқ қилувчи имкониятларидан оптимал фойдаланиш;
- аниқлаш, ошкор қилиш, тергов қилиш, олдини олиш ва олдини олишнинг оммавий (процессуал ва процессуал бўлмаган) усуллари бирлаштириш;
- яширин (тезкор-қидирув) воситалар ва усуллардан фойдаланган ҳолда жиноятларнинг олдини олиш;
- жиноятларнинг олдини олиш, уларга чек қўйиш ва фош этиш, уларни содир этган шахсларни қидириш билан боғлиқ муаммоларни бир вақтнинг ўзида ҳал қилиш ва уларга нисбатан жиноят қонунда назарда тутилган мажбурлов чораларини дарҳол қўллаш;
- фирибгарлик ҳужумларини амалга оширишга ёрдам берадиган сабаблар ва шартларни аниқлаш ва бартараф этиш.

Ҳуқуқий ва махсус адабий манбаларни илмий таҳлил қилиш уларнинг рўйхатини қуйидаги таркибий қисмлар билан кенгайтириш имконини берди:

- иштирокчилар томонидан унинг мақсад ва вазифаларининг ўзаро таъсирини аниқ тушуниш;
- терговчилар ва суриштирув органларининг процессуал мустақиллиги, процессуал фаолиятига аралашмаслик, уларга ноқонуний таъсир кўрсатишга чек қўйиш;

- ўзаро ҳамкорлик иштирокчилари ва унинг ташкилотчилари ҳамда бошқарувчилари томонидан қонунийлик талабларига риоя этилиши;
- терговчилар ва тезкор бўлинмалар ходимлари ўртасида ваколатларнинг аниқ тақсимланиши;
- жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш, олдини олиш ва уларга чек қўйишда терговчилар ва тезкор бўлинмалар ихтиёридаги куч ва воситалардан комплекс фойдаланиш;
- ўзаро ҳамкорлик жараёнида фойдаланиладиган процессуал, тезкор-қидирув, ахборот ва бошқа фаолият тўғрисидаги маълумотларни ўзаро ҳамкорлик иштирокчилари томонидан ошкор этмаслик;
- суриштирув, тезкор-қидирув, ташкилий ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган ва жиноят ишининг вазифалари билан белгиланадиган ўзаро ҳамкорлик иштирокчиларининг бошқа ҳаракатларини келишилган ҳолда режалаштириш ва амалга ошириш;
- ўзаро боғлиқ иштирокчилар, ташкилотчилар ва раҳбарлар ўртасидаги узлуксиз ахборот алмашуви;
- дастлабки тергов жараёнида ўзаро ҳаракатни процессуал назорат қилиш ва ҳамкорликни процессуал бошқариш;
- ўзаро ҳамкорликни идоравий назорат қилиш ва уни идоравий бошқариш;
- терговчи ва тезкор бўлинмалар раҳбарларининг тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув тадбирларининг ўтказилиши ва натижалари учун шахсий жавобгарлиги;
- жиноят иши бўйича қарор қабул қилингунга қадар ташкилий фаолият, жиноятларни тергов қилиш ва фош этишда ўзаро ҳамкорликни доимийлиги;
- унинг иштирокчилари ва раҳбарлари томонидан қонунларнинг ўзаро муносабатлари жараёнида ижро этилиши устидан прокурор назорати².

Терговчи ва тезкор ходимнинг ваколатларининг ажратилиши уларнинг ҳар бири қонун ва идоравий норматив ҳужжатларда белгиланган ваколатлар доирасида ҳаракат қилишини билдиради. Терговчи тезкор-қидирув фаолиятида иштирок этишга ҳақли эмас. Терговчи кўриб чиқилаётган иш бўйича, тезкор ходим терговчининг мутлақ ваколатига кирувчи тергов ҳаракатларини, масалан, айблов эълон қилиш ва айбланувчини сўроқ қилиш каби ҳаракатларни амалга ошириши мумкин эмас.

Терговчи ва тезкор ходимлар ихтиёрида бўлган куч ва воситалардан комплекс фойдаланиш, биринчидан, ўзаро ҳамкорлик муайян вазиятларни ҳисобга олган ҳолда барча шаклларда амалга оширилишини кўрсатади; иккинчидан, тергов ҳаракатлари ва тезкор-қидирув фаолияти иш бўйича ҳақиқатни аниқлашнинг ягона жараёнидир.

Ўзаро ҳаракат жараёнида куч ва воситалардан фойдаланишга комплекс ёндашув билан терговчи ва тезкор ходимларнинг жиноятни очиш ҳаракатлари бир-бирини тўлдиришга қаратилган. Олиб борилган тезкор-қидирув тадбирлари натижасида олинган маълумотлар асосида терговчи жиноят иши қўзғатади.

Ўзаро ҳамкорликни ташкил этишнинг асосий вазифаси бошқарув субъектлари – ички ишлар органи бошлиғи, тергов бўлими (бўлими), криминалист билан боғлиқ бўлиб, улар куйидагиларга мажбурдирлар:

- a) фирибгарлик ҳужумлари белгиларини ўз вақтида ва фаол аниқлаш, ушбу жиноятларни олдини олиш, фош этиш ва тергов қилиш учун шарт-шароитларни яратиш;

² *Жиноий полиция ва дастлабки тергов органлари фаолиятини суд-тиббий таъминлаш / Таҳририяти проф. Т. Баверянова ва проф. Р.С. Белкина. М., 1997. С. 15-16.*

- b) ички ишлар органлари бўлинмаларининг фирибгарлик турдаги жиноятларни фош қилишга тайёрлигини таъминлаш;
- c) фирибгарликни фош этиш ва тергов қилиш бўйича навбатчилик бўлинмалари, тезкор ходимлар, терговчилар ва бошқа хизматлар ходимларининг уларнинг содир этилганлиги тўғрисида маълумот олингандан кейин бир кун ичида фаолиятини ташкил этилишини таъминлаш;
- d) жиноят ишининг дастлабки босқичининг кейинги уч кунда фирибгарлик жиноятларини фош этиш ва тергов қилишни ташкил этишни таъминлаш.

Тезкор ходимлар ва терговчиларнинг фирибгарлик тўғрисидаги ариза (ариза) олингандан сўнг дарҳол ва самарали ҳаракатларни бошлаш учун тезкор тайёргарлигига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Тезкор ходимлар ва терговчиларни фирибгарликка қарши курашиш, касбий тайёргарлик доирасида қўшма машғулотлар ўтказиш, аниқлаш, олдини олиш, бартараф этиш бўйича дастлабки ташкилий, тезкор-қидирув ва процессуал чора-тадбирларнинг намунавий режаларини (алгоритмларини) ишлаб чиқиш орқали самарадорликни таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга, фирибгарликни содир этишда гумон қилинган шахсларни аниқлаш, ушлаб туриш ва вақтинча сақлаш ҳибсхоналарига жойлаштириш ҳамда улар иштирокида тергов ҳаракатларини ўтказиш бўйича тезкор-қидирув ва процессуал имкониятлардан фойдаланишни таъминлаш шунингдек, тезкор маълумотларни олиш бўйича қатор ташкилий чора-тадбирларни кўриш зарур.

Тезкор воситалар билан олинган материалларни амалга оширишда терговчи ва тезкор ходимнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш масаласи билан чамбарчас боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонуннинг 19-моддасига мувофиқ тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фақат тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар зиммаларига юклатилган вазифаларни бажариш учун фойдаланилади³.

Тезкор-қидирув фаолияти материаллари жиноят иши кўзғатиш учун асос бўлиши, жиноят иши ўз юритивида бўлган суриштирув, тергов органларига, прокурорга тергов ҳаракатларига тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш учун тақдим этилиши, шунингдек бу материаллардан Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси нормаларига мувофиқ жиноят ишлари бўйича исбот қилишда фойдаланилиши мумкин.

Ушбу модда шартларига риоя этилган ҳолда ўтказилган тезкор-қидирув тадбирларининг натижалари Ўзбекистон Республикаси Жиноят - процессуал кодексига мувофиқ текширилганидан ва баҳоланганидан сўнг далиллар сифатида эътироф этилиши мумкин.

Суриштирув органи ихтиёрида бўлган материаллардан жиноят ишини кўзғатиш тўғрисидаги масалани ҳал қилиш ва фойдаланиш терговчининг муҳим фаолияти ҳисобланади.

Фирибгарларнинг жинойий ҳаракатларини ҳужжатлаштиришдан асосий мақсад жиноят иши кўзғатилгандан кейин исботлаш жараёнини таъминлашдан иборат.

Агар фирибгарларнинг жинойий фаолияти фактлари етарли даражада ҳужжатлаштирилган бўлса, суриштирув органлари томонидан олинган материаллар юборилиши керак.

Жиноят содир этишда айбдор шахсларни фош этиш учун тергов жараёнида тезкор ишланма материалларидаги маълумотлардан фойдаланиш имкониятини таъминлайдиган тезкор-қидирув ва тергов ҳаракатларининг олдиндан ишлаб чиқилган режага мувофиқ амалга оширилиши тушунилади.

³ Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун. 2012 йил ЎРҚ-344-сон

Бу ҳолатда тезкор ходим ва терговчининг ўзаро ҳамкорлиги тушунчаси терговчи ва суриштирув органининг ўзаро ҳамкорлиги қонун ва ҳуқуққа асосланган ҳамкорликдир, деган хулосага келиш мумкин.

Фирибгарлик жинояти содир этиш факти бўйича жиноят ишини ўз вақтида ва асосли қўзғатиш бўйича биргаликдаги саъй-ҳаракатлардан самарали фойдаланиш, уни самарали текшириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, моддий зарарнинг қопланишини таъминлаш мақсадида, қонун ости ҳужжатлари ишлаб чиқиладиган жиноий ҳаракатлар натижасида етказилган зарар, шунингдек яширинган жиноятчиларни аниқлаш ва ушлаб туришдан иборат.

Терговчи ва суриштирув органининг ўзаро ҳамкорлиги қўйидагиларга имкон беради:

- Жиноят ишини қўзғатиш тўғрисида қонуний ва асослантирилган қарор қабул қилиш;
- Далил тўплаш ва жиноятчиларни фош қилиш бўйича тегишли тергов ҳаракатларини ўтказиш учун тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш жараёнида олинган фактик маълумотлардан фойдаланиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;
- Жиноятчилар ва уларнинг шериклари томонидан жиноятга тайёргарлик кўришда далилларни йўқ қилишга ёки яширишга ёхуд ички ишлар органлари фаолиятига бошқача тарзда аралаштиришга уринишларини тўхтатиш;
- Айбдор шахсларнинг терговдан қочишига йўл қўймаслик чораларини кўриш;
- Фирибгарларнинг жиноий ҳаракатлари натижасида етказилган моддий зарарнинг қопланишини таъминлаш;
- Қидирувдаги жиноятчини топиш ва ушлаш.

Шундай қилиб, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш жараёнида олинган материалларни амалга оширишда ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш моҳиятан ушбу материалларни суриштирувчи орган томонидан терговчига топшириш учун тайёрлашда ва қўшма иш режасини тузишда ифодаланади.

Жиноят ишини тергов қилишда тезкор-қидирув фаолияти натижасида олинган маълумотлар иккита асосий йўналишда қўлланилади: тегишли процессуал расмийлаштирилгандан кейин тергов ҳаракатларини тайёрлаш ва амалга оширишда ҳамда жиноятни исботлаш жараёнида.

Бундан келиб чиқадикки, терговчи ва суриштирув органининг ўзаро ҳамкорлиги ўз мазмунига кўра нафақат жиноят содир этган шахслар ва фактларни аниқлаш, жиноятнинг олдини олиш ва уларга чек қўйиш бўйича профилактика чораларини кўриш, балки ҳужжатларни расмийлаштириш ва тезкорлик билан амалга ошириш имконини беради.

Шундай қилиб, суриштирув органлари ва дастлабки тергов органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг кўриб чиқиладиган элементини муваффақиятли амалга ошириш фирибгарлик жиноятларини тергов қилишнинг кейинги босқичларида процессуал ва тезкор-қидирув воситалари ва усулларининг фойдаланиш орқали эришилади.

Ташкилий нуқтаи назардан, қилмиш учун жавобгарликнинг муқаррарлиги тамойилини амалга ошириш ҳам тезкор ходимлар, ҳам терговчилар, прокурорлар ва судьяларнинг касбий маҳорати ва ҳалоллигига бирдек боғлиқ. Шу сабабли, жиноятни очилиши, исботланиши ҳамда уни олдини олинишида барча иштирокчилар масъулдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. - Т.: Адолат, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси.-Т. Адолат, 2019.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 2023 йил 23 июндаги 17-сонли “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун. 2012 йил ЎРҚ-344-сон.
5. Жиноий полиция ва дастлабки тергов органлари фаолиятини суд-тиббий таъминлаш / Таҳририяти проф. Т Баверянова ва проф. Р.С. Белкина. М., 1997. б. 15-16.

